

## РОЗДІЛ І. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 141.7

### ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

С.В. Куцепал, доктор філософських наук, професор

*Аналізується освіта як соціальний інститут, визначаються основні підходи до викликів, які сучасність адресує як соціуму в цілому, так і такому соціальному інституту як освіта, доводиться необхідність модернізації вищої освіти.*

**Ключові слова:** освіта, соціум, соціальний інститут, «суспільство знань», модернізація.

XXI століття репрезентує нову модель світу, що змальовує навколишню дійсність як надскладну систему, всі елементи якої взаємопов'язані та взаємообумовлені, а кожен окремо – здатний до самоорганізації, це відображається «в конвергенції наявних систем у системі нового, вищого рівня, у посиленні їх динаміки, зумовленої потужними сучасними технологіями, в розгортанні дедалі складніших форм комунікації між різними частинами системи на основі нових інформаційних і комунікаційних технологій» [1, с. 40]. Тому сьогодення як українського соціуму, так і світової спільноти загалом характеризується тим, що людина (елемент системи світу) знову починає відчувати власну відповідальність за долю цивілізації, усвідомлює значимість наукового та науково-технічного потенціалу, вплив останнього на соціальний прогрес, адже, як зауважує Н.Скотна, «від людини, її внутрішніх ресурсів, у першу чергу її моральних цінностей і установок, від нового мислення залежить майбутнє людства, його виживання, збереження світової цивілізації» [2, с. 256]. Арсенал знань та вмінь, який використовує людство, відкриває перед сучасником не лише широкі та привабливі обшири діяльності та власного

вдосконалення, а й наочно демонструє руйнівні наслідки цього процесу, які позначаються поняттям «глобальна загальносистемна криза». Відповідно, актуалізується роль освіти як соціального інституту (адже освіта реалізується і як влада, і як форма раціоналізації суспільства), підвищується рівень відповідальності систем освіти та виховання за характер суспільного впливу на особистість, за формування гуманістичних ідеалів, які нададуть адекватні орієнтири людству в умовах уніфікації культурного простору, домінування якісно нових проблем, що характеризуються неабиякою складністю, гостротою та небезпечністю, підтримання необхідного рівня соціальної інтеграції та стабільності у суспільстві, забезпечення гармонізації процесів соціального співжиття.

Проблематика освітніх трансформацій у контексті глобальних викликів сучасності та у дискурсі «суспільства знань» розробляється в працях В. Андрущенка, З. Баумана, Л.Горбунової, Л. Губерського, І. Зязюна, А. Кравченко, В. Кременя, С. Кримського, М. Култаєвої, С.Клепка, Е. Левінаса, Л.Панченко, І. Предборської, С. Пролєєва, Н.Радіонової, І. Степаненко, В. Шамрай та ін.

Для розуміння сутності сучасних стратегій інноваційного мислення у філософії освіти у контексті глобальних викликів сучасної цивілізації визначальними є праці класиків філософії і педагогіки, зокрема П. Аббаньяно, М. Бахтіна, Д. Белла, М. Вебера, А. Гальчинського, Г. В. Ф. Гегеля, Дж. Гелбрейта, М. Гайдеггера, М. Горкгаймера, Дж. Дьюї, І. Канта, М. Кастельса, Ж.-Ф. Ліотара, В. Лукашевича, М. Мамардашвілі, Е. Муньє, Г. Сковороди, В. Стьопіна, В. Сухомлинського, В. Табачковського, Е. Тоффлера, К. Ушинського, Е. Фромма, М. Фуко, Ф. Фукуями, Ю. Габермаса, А. Швейцера та ін. Завдяки розвідкам зазначених дослідників розкрито та проаналізовано якісну зміну способів організації освітньо-педагогічної діяльності в умовах сучасних соціальних трансформацій, визначено та описано зміну ціннісних орієнтирів, а також переосмислено традиційні онтологічні та епістемологічні питання про співвідношення

інновації і традиції, інформації і знання, що надало теоретичний та методологічний інструментарій для написання репрезентованої статті.

XXI століття відкидає розтиражований філософемою постмодерну образ людини-споживача, намагаючись змінити його образом активного та дієвого соціального актора, проте це не так просто зробити. Не викликає сумніву той факт, що під впливом глобалізації підвищується роль ірраціональних чинників у розвитку соціуму, формується нова модель міфологічного світогляду, де породжуються хаотичні конструкції, котрі перешкоджають критичному та адекватному відображенню оточуючого світу. Саме про це попереджає відомий сучасний мислитель М. Горкгаймер: «У процесі емансипації людина поділяє долю всього світу. Підкорення природи означає також підкорення людини. Кожний суб'єкт не тільки повинен брати участь у приборканні зовнішньої природи, людської та нелюдської, а й, аби це здійснити, мусить приборкати природу в собі» [3, с. 283]. Соціальна міфологія постмодерного гатунку прагне перетворити людину на споживача, оскільки багатоманітність соціальних дискурсів замінюється статичною системою «можливих рівнозначних образів світу», де людина втрачає здатність чинити вплив на соціальну реальність, а стосунки між людьми набувають форми взаємодії між образами. Проте, як зазначає Ф.Г. Юнгер, «жага» споживання ніколи не може бути остаточно вгамованою, саме це й перетворює «суспільство споживання» на суспільство «постійної потреби», бо «зростаюче споживання – це ознака не багатства, а бідності, воно поєднується з турботою, злиднями і виснажливою працею. Як раз методичні, дисципліновані зусилля, що ведуть до досягнення досконалості в сфері технічної праці, втрачають всі надії, які пов'язують в певних колах з цим процесом» [4, с. 38]. Людина-споживач постійно перебуває під тиском (усвідомлюваним або неусвідомлюваним), захоплена у полон рекламою, при цьому остання не дуже переймається тим фактом, що до певної кількості населення не доходять її послання. Головне, що існує хоча б мінімальна можливість

того, що надіслане повідомлення досягне своєї мети, що його смисл буде розшифрованим. Як наслідок виникає досить парадоксальна ситуація, коли людину (одержувача інформації) цікавить уже не зміст послання, а носій цього меседжу, котрий з'являється в ефірі, здійснює певні дії або маніпуляції, що сприймаються як захоплююча вистава, тобто постмодерне знання втрачає сакральність, як пише Ж.-Ф. Ліотар, коли стверджує, що старий принцип, за яким одержання знання було нерозривно пов'язане з формуванням духа та особистості, зазнає дедалі більшого занепаду. Знання виробляється і буде вироблятися на продаж, воно споживається і буде споживатися у новому виробництві, принаймні для того, щоб бути предметом обміну, отже воно перестає бути власною метою [5].

Змінюється не лише характер знання, відбуваються суттєві трансформації діяльності вчителя в цій ситуації, яка визначається технологічними вимогами виробництва та споживання знання, позбавляючись аксіологічного звучання, тому що «інститути вищої освіти підкоряються відтепер вимогам формування компетенції, а не ідеалів: стільки-то лікарів, стільки-то викладачів тієї чи іншої дисципліни, стільки-то інженерів, стільки-то адміністраторів і т.д. Передача знань не виглядає більш як те, що покликане формувати еліту, здатну вести націю до звільнення, але постачає системі гравців, здатних забезпечити належне виконання ролі на практичних посадах, які потрібні інститутам» [5, с. 119].

Суттєві трансформації спостерігаються в освітньому просторі, де починає домінувати авторитарна практика «символічного впливу», яка створює абстрактний, відірваний від реальності «спектакль». На думку Г. Дебора, «образи, відірвані від різних аспектів життя, злилися в єдиному бурхливому потоці, де колишню єдність життя вже не відновити. Реальність, розглянута по частинах, постає перед нами вже як власна цілісність, у вигляді особливого, самотійного псевдосвіту, який можна лише споглядати. Всі образи навколишнього світу поєдналися у самотійний всесвіт образів, наскрізь проникнений чванливою брехнею. Вистава взагалі, як конкретна

інверсія життя, є самостійний рух неживого» [6, с. 9]. Проте, людство стрімко рухається вперед, суспільство змінює свої модуси, на зміну «суспільству спектаклю», яке описував Г. Дебор, приходять «суспільство інтерактивного спектаклю» (С. Бест, Д. Келлнер). Автори стверджують, що у сучасному світі домінує творчий інтерактивний спектакль, який є тим, що людина створила: або сайт, або комп'ютерно-опосередкований простір, наприклад, чат чи дискусія в групі. У таких самостійно або за допомогою групи побудованих середовищах люди самі створюють форму та контент, використовуючи технологію сайту для просування своїх власних інтересів і проєктів, виражаючи свої власні погляди і взаємодіючи так, як вони самі вирішують [див., наприклад: 7]. Усі ці образи соціуму створюють відповідні вимоги до соціального інституту освіти, без урахування яких неможлива якісна модернізація освітніх практик, оскільки віртуалізація процесів в економічному, політичному, соціальному житті закономірно веде до відриву людини від духовно-онтологічних засад власної екзистенції.

Саме в умовах домінування інформаційних технологій освітянин може потрапити у «техногенну пастку», тому що «принципово змінюється сама освітня диспозиція – зникає людина в її окремішності» [8, с. 157], інтелект відокремлюється від духовно-моральної складової, а технологізація знання приводить до перетворення вчителя на спеціаліста, який повинен готувати фахівців лише певної професійної сфери.

Впливовими чинниками сучасного соціуму можна вважати тенденції соціальної поляризації та індивідуалізації, соціальна мобільність здійснюється на основі не лише майнового, а й освітнього цензу, тобто соціальна нерівність перетворюється на об'єктивну характеристику суспільства і визначає об'єктивну потребу останнього у раціональному розподілі індивідів, залежно від їхніх здібностей, уподобань, прагнень. Саме освіта здатна нівелювати вплив соціального походження, розмір матеріальних статків, обумовлює меритократичний вимір демократичного соціуму, запобігає відчуженню, обмеженню та духовному зубожінню.

Усе вищезазначене пояснює надзвичайно велику роль, яку відіграє освіта як соціальний інститут у період бурхливого та неоднозначного розвитку суспільства, та, одночасно, актуалізує необхідність її модернізації. «Провідною темою модернізації освіти є її демократизація, що означає: 1) охоплення повноцінною освітою всіх соціальних страт суспільства; 2) дотримання принципів рівноправної комунікації між всіма суб'єктами навчального процесу й забезпечення взаєморозуміння між ними; 3) виховання освічених індивідів, орієнтованих як на інституціональні, так і громадянські форми дієвості» [9, с. 3].

Українська спільнота та держава, усвідомлюючи важливість освіти як чинника формування особистості, адже вона складає «загальнокультурну основу існування і розвитку» [8, с. 154], виважено здійснює освітянську політику, що знаходить відображення у прийнятті цілої низки важливих державних документів. Найбільш вагомими серед яких уявляються «Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті», «Стратегія реформування освіти в Україні», а також новий Закон про вищу освіту (2014 р.), який, на думку С. Квіта, має стати інструментом підвищення якості української освіти, бо саме завдяки прийняттю демократичного, проєвропейського та системного закону розпочинається нова віха розвитку останньої.

Проблеми освітніх трансформацій хвилюють і світову спільноту, достатньо пригадати доповідь спеціальної міжнародної комісії під керівництвом Ж. Делора «Освіта для ХХІ століття», виконану ще у 1996 році для ЮНЕСКО, де були сформульовані фундаментальні цілі освіти ХХ-ХХІ століття. Зокрема, у доповіді зазначено, що перед численними викликами, які ставить перед людством майбутнє, освіта є необхідною умовою для того, щоб дати людству змогу просуватися вперед до ідеалів миру, свободи, соціальної справедливості.

Зазначені причини також актуалізують роль та значення освіти як дієвого знаряддя соціальної еволюції, засобу становлення інноваційної

моделі розвитку суспільства, забезпечення останнього кваліфікованими кадрами. Беззаперечною стає теза про те, українська освіта XXI століття повинна постійно вдосконалювати свій зміст, бути надзвичайно мобільною, ініціювати низку соціальних змін, що дасть змогу українській спільноті стати конкурентоздатною у глобалізаційному вимірі світової спільноти, віднайти та забезпечити перспективи подальшого розвитку та вдосконалення. Підтвердженням цього є тези, проголошені у «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті», згідно з якими держава має діяти у наступних напрямках:

1) виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях та перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що постійно змінюється;

2) формування у молоді цілісної наукової картини світу, сучасного світогляду, творчих здібностей і способів самостійного наукового пізнання, самоосвіти та самореалізації особистості.

Сучасний соціум характеризується різним рівнем культурного розвитку, різні верстви населення по-різному уявляють собі мету та сенс власного існування. Проте, як писав М.Фуко, «неможливо знайти жодної культури в світі, де було б все дозволено, бо давно відомо, що людина починається не із свободи, а з межі, з лінії неподоланого» [10, с. 141]. Для того, щоб повною мірою забезпечити освітні запити різноманітних соціокультурних груп населення, потрібно актуалізувати розробку та впровадження в життя диференційованої системи освіти, оскільки саме диференціація освіти сприяє задоволенню освітніх потреб різних груп та рівнів суспільства, сприяє формуванню компонентів диспозиції, інтерналізації та екстерналізації цінностей.

Пізнавальна активність людини XXI століття зосереджена на реальності, що оточує кожного з нас. Кожна свідома особа прагне віднайти гносеологічні та аксіологічні засоби для заповнення прірви між людиною,

наділеною свідомістю, здатністю до аналітичної та целєпокладальної діяльності, до визначення найбільш імовірних перспектив власного буття у світі, та самим світом, величним Універсумом, котрий ніколи не відкривається людині повністю. Прагнення мислячого суб'єкта до отримання найбільш адекватних знань про об'єктивну дійсність, яка є континуумом існування людини, детермінує визначення як власних ціннісних пріоритетів та моральних норм, так і суспільства в цілому. Традиційна парадигма освіти, що не враховувала зміну цінностей та мотивацій суб'єкта, підлягає перегляду та уточненню, завдяки чому актуалізуються три основні складові сучасної освіти:

1) *антропологічна*, яка полягає у пріоритетній увазі до зростання ролі людини у суспільному житті та до креативної ролі її творчої діяльності, завдяки чому сучасний етап освіти характеризується домінуванням структурно-формуючих характеристик (зі збереженням і особистісно-формуючих);

2) *аксіологічна*, сутність якої полягає в істотному перегляді аксіологічних орієнтирів освіти, у перетворенні останньої на засіб модернізації та актуалізації соціально-необхідних цінностей, які не лише забезпечують соціальний прогрес, але й задовольняють нагальні світоглядні запити сучасності;

3) *праксеологічна*, орієнтована на осмислене використання отриманого багажу знань, вироблення адекватного інструментарію для вдосконалення та перетворення світу.

Актуалізація зазначених складників освіти дає змогу зняти суперечність між змінами у сучасному соціумі та існуючими освітніми практиками, детермінувати наукові дослідження основних аспектів освіти, здійснити цілісний світоглядно-методологічний аналіз останньої.

Особистісно-орієнтована парадигма освіти в умовах тотальної глобалізації, на відміну від інституційної парадигми, легітимує необхідність зміни пріоритетів в освіті – замість традиційної ретрансляції знань



домінування надається формуванню умов та засобів для успішного творчого пошуку, втілення інноваційних технологій освітянської діяльності, забезпечення найкращих умов для здійснення соціалізації індивіда, перетворення освіти на вирішальну соціальну силу. Це підтверджується словами М.К. Мамардашвілі з вже класичного твору «Як я розумію філософію», який зауважував, що самої по собі людини не існує, а є лише її «можливість». Людина об'єктивує, «одержує себе» через «опосередкування форми», завдяки впливу різноманітних засобів та форм навчання і виховання, які є складниками процесу творення людини [11, с. 87].

Освіта – це досить своєрідний демократичний соціальний інститут, оскільки базується на цінності універсального гатунку (знання), включає в себе цілу палітру різнобарвних загальнокультурних сенсів, серед яких – фундаментальні права особистості, загальнолюдські та демократичні цінності, фахові та громадянські компетентності, самоідентичність та творчі здібності тощо. Погодимось з думкою Н.Радіонової, яка розрізняє освітній універсум (включає в себе світ знань та освітніх цінностей, виховні ідеали, освітні й виховні стратегії, педагогічні відносини, освітні інституції, освітні й виховні практики) та освітній простір, що є атрибутивною характеристикою освітнього універсуму. Освітній простір має складну структуру, елементами якої постають функціональні простори (культурно-просвітницький, політично-просвітницький, дидактичний, виховний), які можуть як ущільнюватися до синтезу, так і розпадатися. Кожен з цих просторів має свою специфічну характеристику, але всі вони є принципово відкритими, впливають один на одного та вступають у протиріччя [12, с. 9].

Сучасність загострила та актуалізувала проблеми освіти, піднявши їх на новий світоглядний та методичний рівень, який має надати інструментарій для подолання «кризи освіти», забезпечити такий стан освітнього процесу, що надасть відповідь на виклики часу, дозволить створити інтелектуальний ресурс для суттєвих трансформацій освітніх практик та удосконалення освітнього дискурсу. Розвиток сучасної

цивілізації неможливий без модернізації процесу освіти, оскільки остання відіграє особливу роль у суспільстві та забезпечує взаємозв'язок з іншими соціальними сферами, зокрема, економікою, політикою, правом, культурою. Нагальними стають зміни у навчально-виховному процесі, який потребує не лише нормалізації, стандартизації, універсалізації, але й урахування того факту, що шлях до набуття знань та вмінь має бути індивідуальним для кожного учня та вихованця. Інформація та знання, корелюючись з освітніми практиками, утворюють топос нових ідей та смислів, вибудовують особливий світ, у якому діють власні специфічні принципи і закони, а широке використання інформаційно-комп'ютерних технологій обумовлює виникнення нових форм мислення, розширює простір соціальної реальності.

### Література

1. Горбунова Л. С. Складніше мислення як відповідь на виклик епохи / Л. С. Горбунова // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євро інтеграційних процесів / [авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 35-49.
2. Скотна Н.В.. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії / Н.В. Скотна. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с.
3. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / М. Горкгаймер. – К.: ППС-2002, 2006. – 282 с.
4. Юнгер Ф.Г. Совершенство техники; Машина и собственность / Ф.Г. Юнгер; Пер с нем. И.П. Стребловой. – СПб.: Владимир Даль: Фонд университета, 2002. – 560 с.
5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; Пер. с фр. Н.А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
6. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор; Пер. с фр. / Перевод С. Офертаса и М. Якубович. – М.: Логос 1999. – 224 с.
7. Best S., Kellner D. [The postmodern adventure: Science, technology, and cultural studies at the third millennium](#). – 2001; Best S., Kellner D. [Debord and the postmodern turn: New stages of the spectacle](#). – 2007; Best S., Kellner D. Postmodern theory: critical interrogations. New York: The Guilford Press, 1991.– 320 p.
8. Пролесев С. В. Освітній проект модерну та сучасний університет / С.В. Пролесев, В. В. Шамрай // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол.: В.Андрущенко

(керівник), М.Бойченко, Л.Горбунова, В.Лутай та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 154-178.

9. Попова О.Б. Освіта як складова громадянського суспільства: автореф.дис. на здоб.наук.ступеня кандидата філос. наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київ, 2013. – 20 с.

10. Фуко М. Безумие, отсутствие творения / Фуко М., Юнг К. Матрица безумия. – М.: ООО Издательство АСТ, 2007. – С. 121-154.

11. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

12.Радіонова Н.В. Філософська комунікація як чинник структурування культурно-освітнього простору на Слобожанщині у ХІХ ст.: автореф.дис. на здоб.наук.ступеня доктора філос. наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Харків, 2009. – 32 с.

### **ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТА ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМ ДИСКУРСЕ**

С.В. Куцепал

Анализируется образование как социальный институт, определяются основные ответы на вызовы современности, адресованные как обществу в целом, так и образованию как социальному институту, аргументируется необходимость модернизации высшего образования.

**Ключевые слова:** образование, социум, социальный институт, «общество знаний», модернизация.

### **TRANSFORMATION OF THE INSTITUTE OF EDUCATION IN MODERN INTELLECTUAL DISCOURSE**

S. Kutsepal

Education has been analysed as a social institution as well as the main approaches to the challenges, which up-to-dateness addresses both the whole society and such social institution as education, have been determined, necessity of higher education modernization has been proved.

The fact, that modern society has different level of cultural development, different social groups imagine aims and sense of their own lives in different ways is clearly specified in the article.

It is also pointed out, that in XXI century some problems of education, which has to give toolchain for overcoming of “educational crisis”, provide up-to-date educational process, create intellectual resource for fundamental transformations of educational practices and improvement of educational discourse, have been actualized and intensified.

The author proved, that development of modern civilization is impossible without improvement of educational process, because education plays very special role in our society and asserts its interaction with other social spheres, such as economics, politics, law, culture. Some changes in educational process become very time-urgent today, so this process needs normalization, standardization, universalization and considering the fact

that the way of getting knowledge and skills has to be individual for each person.

**Key words:** education, society, social institution, “society of knowledge”, modernization.

---